
ELS MANUSCRITS LITÚRGICS DE L'ANTIGA BIBLIOTECA DEL MONESTIR DE RIPOLL

M. S. GROS Pvre.

Malgrat les nombroses pèrdues que ha sofert al llarg dels segles, i especialment en la crema de l'any 1835, la biblioteca del monestir de Ripoll, ara a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, continua essent la més important de les medievals que conservem a les terres catalanes. En nombre de manuscrits, només li fa competència la de la catedral de Tortosa, però la ripollesa excel·leix sobre totes les altres per l'alta antiguitat dels seus llibres i per la varietat de matèries que contenen els 230 volums que la integren. La tortosina ens permet de tenir una bona idea del contingut d'una biblioteca eclesiàstica catalana als segles XII-XV, però per saber com podien ésser les nostres biblioteques en els segles anteriors, necessàriament hem de recórrer als títols de les obres del fons bibliogràfic de Ripoll, monument insigne que ens ha llegat l'afany cultural dels dos grans bisbes-abats ripollesos Arnulf i Oliba.

Si bé el fons dels antics manuscrits ripollesos ens ha arribat relativament íntegre, sembla que la desgràcia s'hagi encebat en els nombrosos manuscrits litúrgics que al llarg de la seva història contingué, perquè gairebé tots han desaparegut, primer pel desús degut als canvis obrats en els ritus litúrgics i després, d'una manera massiva en l'ignominiós incendi de l'any 1835. Si no fos pels manuscrits ripollesos que, per diverses causes, ja abans de l'esmentat any havien deixat les postades de la biblioteca monàstica per acabar enriquint les biblioteques Vaticana, Nacional de París i Capitular de Vic i la Biblioteca de Catalunya, gairebé no sabríem res de la litúrgia emprada al monestir.

A mitjan segle XI, segons ens testifica l'inventari dreçat la primavera de l'any 1047, després de la mort del bisbe Oliba, entre els 250 manuscrits esmentats, la biblioteca comptava amb un lot de manuscrits de l'antiga litúrgia hispànica, també anomenada visigòtica o mossàrab, format per un saltiri i cinc missals toledans. Potser també formava part del lot un «Llibre de les hores» de l'ofici monacal hispànic, si es podia demostrar que el «Liber de horis», que en el catàleg segueix els cinc missals toledans, era un llibre litúrgic i no un tractat de tipus astronòmic. Cal remarcar que aquests cinc missals, que probablement eran llibres mixtos o místics que contenien, dividits en cinc volums, tots els textos necessaris per a la celebració de la missa i de l'ofici hispànics al llarg de tot l'any litúrgic, mesclats, segons prescriu l'ordre lògic dels ritus, no figuren entre els altres llibres litúrgics, sinó a la secció dels llibres de ciències, senyal inequívoc que no eren en ús al culte, sinó que més aviat eren llibres de consulta i estudi. S'ha d'excloure del tot que aquests llibres fossin producte de l'escriptori ripollès i que haguessin estat mai usats a la basilica ripollesa perquè, quan fou fundat el monestir, ja feia més de 60 o 70 anys que a Catalunya, suprimida l'antiga litúrgia hispana, s'havien introduït els ritus romano-francs propis de la Narbonesa. També és difícil de dir d'on procedien, però es pot suggerir que haguessin estat traslladats a Ripoll, juntament amb altres volums dels quals encara queda alguna mostra, per alguna comunitat monàstica que, fugint de les terres encara sotmeses al poder dels califes de Còrdova, a mitjan segle X, s'hagués refugiat a redós del monestir per acabar unint-se amb els monjos ripollesos. La desaparició de tots aquests manuscrits de litúrgia hispana ens impedeix d'anar més enllà en totes aquestes hipòtesis.

En l'esmentat catàleg, són nombrosos els llibres de litúrgia romano-franca que s'hi citen. Hi ha, de fet, tots els volums necessaris per a la celebració de la missa, de l'ofici i dels ritus sacramentals, i amb una abundància difícil de trobar en qualsevol altra església catalana de l'època. S'hi citen entre altres, per exemple, tres biblias íntegres, alguns llibres bíblics aïllats, dos homiliers de Pau diaca, obres patristiques d'Agustí, de Jeroni, de Gregori el Gran i de Beda, quatre passioners i tres martirologis. Amb tots aquests volums, les lectures bíbliques, patristiques i hagiogràfiques de l'ofici matinal quedaven assegurades. Hi ha també tretze antifoners, vint-i-un saltiris, deu himners, dos proseros, quatre lliçoners de la missa i onze missals o sacramentaris, ultra un missal, un himner i un antifoner que, entorn de l'any 1025 havien estat deixats en dipòsit al priorat de Montserrat, llavors de recent creació. Per

desgràcia, de tots aquests volums, actualment no en queda res si exceptuem el toner del manuscrit Ripoll 74 i les bíblies de Roda i de Farfa, ara a les biblioteques Nacional de París i Vaticana. Aquests dos últims volums, monuments insignes de la cultura medieval europea, han d'ésser considerats com veritables llibres litúrgics, perquè, en la part corresponent al Nou Testament, porten la llista dels inicis de les perícopes evangèliques que cal llegir en les celebracions eucarístiques de l'any litúrgic i foren escrits especialment per a la lectura bíblica de l'ofici matinal.

Podem tenir una idea força clara del contingut dels onze missals o sacramentaris anteriorment citats gràcies al sacramentari ripollès conservat a la Biblioteca Capitular de Vic, no fa gaires anys publicat pel P. Alexandre Olivar, monjo de Montserrat. El manuscrit és de mitjan segle XI i ja era a la Seu de Vic entorn de l'any 1083. Encara que no és possible de provar-ho, no repugna que pugui ésser un dels exemplars esmentats a l'inventari de l'any 1047. Es un sacramentari de tipus hadrià, enriquit, però, amb nombrosos textos d'origen gelasià, i, en la part referent als ordres dels sagraments, amb peces hispàniques. Part dels textos que té propis poden ésser obra dels monjos ripollesos, i, en conjunt, cal dir d'aquest volum que és un dels millors exemplars conservats de la tradició litúrgica pròpia de la Narbonesa.

Deixant a part un foli d'un ordinari episcopal conservat al manuscrit Ripoll 40, de la segona meitat del segle XI, que precisament conté l'ordo de dedicació d'esglésies utilitzat en les consagracions de la basílica ripollesa fetes els anys 888, 935, 977 i 1032, d'un ordo de la setmana santa copiat al manuscrit 944 de la Biblioteca de Catalunya, d'uns folis amb antífones de l'ofici i les lletanies de la Vetlla de Pasqua, copiades al manuscrit Ripoll 106, tot també de la segona meitat de l'esmentat segle, i d'alguns altres textos copiats aïlladament en els manuscrits ripollesos de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, cal avançar fins a la primera meitat del segle XII per a trobar un manuscrit litúrgic ripollès d'importància. Aquest és el manuscrit 742 de la Biblioteca Nacional de París, que conté la part del temporal d'un breviari de l'ofici diví. És gràcies a la pacient labor investigadora del P. Joseph Lemarié, prevere del bisbat de Chartres, que s'ha pogut demostrar que l'esmentat manuscrit procedeix de Ripoll, i aquesta troballa ha fet nova llum sobre l'evolució de la litúrgia ripollesa al segle XII, quan el monestir caigué sota la potent influència dels monjos de Sant Víctor de Marsella. El manuscrit també ha lliurat als investigadors una part desconeguda dels sermons del bisbe Cromaci d'Aquileia (388-408), els quals ensems són plens de referències de tipus litúrgic que han ajudat molt a aclarir punts obscurs de l'evolució de les litúrgies occidentals al del segle IV al V.

Poca cosa ja ens queda a dir referent als llibres litúrgics ripollesos que s'han conservat. Només cal citar els fragments d'un gradual del segle XII, ara a l'Arxiu de Sant Pere de Ripoll, un ordo de les processons conventuals inèdit, de la segona meitat del segle XIII, copiat al manuscrit Ripoll 41, el manuscrit Ripoll 112, del segle XIV, que conté un missal ripollès molt ben il·luminat, i algunes notes que havien estat preses dels ordinaris i de les consuetes cremats l'any 1835, pel P. Villanueva i per l'últim bibliotecari del monestir, el monjo

Roc d'Olzinelles, ara conservades, respectivament, a la biblioteca de l'Acadèmia de la Història de Madrid i als arxius de Vic.

Això és tot el que resta dels llibres litúrgics que, en algun moment de la seva història, enriquirén la biblioteca del monestir de Ripoll. És poc i és molt. Poc en relació amb la seva antiga riquesa, i molt perquè tots ells són manuscrits importantíssims i essencials per a conèixer l'evolució dels ritus litúrgics a Catalunya.